

Świętowanie w szkołach KEN

Rec.: Katarzyna Buczek, *Nadawać duszom kształt narodowy. Święta o państwowym charakterze w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, 228 s., 11 il.

Komisja Edukacji Narodowej od lat jest tematem szczegółowych poszukiwań źródłowych i rozpraw historyków różnych specjalności. Opublikowane w 2018 r. tomy poświęcone instytucji, osobom zaangażowanym w jej działalność oraz poszczególnym ośrodkom – w ramach serii *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje* (Oficina Wydawnicza Aspra)¹ – znakomicie podsumowują stan badań i wskazują nowe perspektywy badawcze. Katarzyna Buczek wraz z Ireną Szybiak przygotowały tom 10, dedykowany szkołom żmudzkim (*Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Żmudzkim*, Warszawa 2018). Trzeba podkreślić, że Autorka recenzowanej publikacji, pracownik Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego, od lat zajmuje się dziejami edukacji przełomu XVIII i XIX w. Opublikowała na ten temat wiele artykułów² i dwie ważne monografie³. Oparta na źródłach i bogata w szczegóły książka dotycząca świąt państwowych pod patronatem KEN to publikacja uwzględniająca gromadzone przez lata kwerendy wzmianki i nowo publikowane materiały. Buczek nie tylko sprawnie porusza się wśród źródeł pedagogicznych epoki, ale też wykorzystuje badania literaturoznawców (z wykształcenia jest również filologiem polskim) i historyków myśli politycznej, sięgając po źródła filozoficzne oświecenia (Jean-Jacques Rousseau).

Książkę współtworzą – oprócz tekstów *Święta, święta... Zamiast wstępu* oraz *...i po świętach. Zamiast zakończenia* – cztery rozdziały. Rozdział

---

¹ Zob. np. K. Bartnicka, K. Dormus, A. Wałęga, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794*, cz. 1: *O Komisji – wprowadzenie*; cz. 2: *Wybór tekstów źródłowych*, oprac. J. Kurkowski, A. Sowiński, Warszawa 2018; A. Meissner, A. Wałęga, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa 2018.

² M.in. K. Buczek, *Miedzy egzaminem a widowiskiem. Uczniowskie popisy publiczne na przykładzie Gimnazjum/ Liceum Wołyńskiego*, „Pamiętnik Teatralny” 2017, r. 66, nr 1–2, s. 49–66).

³ *Eadem*, *Hugo Kołłątaj i edukacja*, Warszawa 2007; *eadem*, *Zbiory dydaktyczne Gimnazjum i Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu (1805–1833)*, Warszawa 2016.

pierwszy poświęcono obchodom oficjalnym – dniom galowym związanym z osobą Stanisława Augusta oraz upamiętnieniom zwycięstwa pod Wiedniem i Konstytucji 3 maja („...trzeba natomiast obmyślić takie gry, uroczystości, obchody...”. *Dni galowe, stulecie Victorii Wiedeńskiej, obchody Konstytucji 3 maja*), rozdział drugi – roli Kościoła i religii w uroczystościach szkolnych („*Religia i prawdziwa pobożność będąc zasadą życia chrześcijańskiego...*”. *Formy religijne obchodów świątecznych*). W kolejnych omówione zostały wątki ideowe okolicznościowych wystąpień i uzupełniających je pokazów naukowych („*Obchód uroczysty... nie może obejść się bez mowy*”. *Sesje, mowy, pokazy naukowe*) oraz parateatralne formy świętowania („*Pomiędzy widowiskiem, jakie zwyczaj zachował...*”. *Przedstawienia teatralne, fajerwerki i iluminacje, pokazy wojskowe i inne widowiska*). Na kolejność prezentacji zróżnicowanego materiału wpłynęła zatem tematyka, miejsce i formuły obchodu.

Pracę uzupełnia *Aneks źródłowy*, w którym znalazły się wybrane mowy, wiersze i inne niepublikowane archiwalia związane z przygotowaniem uroczystości (dziewięć pozycji nienumerowanych, edycja z rękopisu lub druku okazjonalnego). Trzeba dodać, że Buczek zdobyła doświadczenie edytorskie, przygotowując do druku tom *O wychowaniu młodzieży płci żeńskiej przez Fenelona, arcybiskupa kamerackiego. Dzieło po wielu wydaniach, na nowo roku 1818 w Paryżu przedrukowane, a przez Modesta Watta Kosickiego filozofii doktora na język polski przełożone, z portretem autora* (red. naukowa K. Bartnicka, wstęp i oprac. K. Buczek, Pułtusk 2009). Książkę o świętach KEN wyposażono ponadto w *Bibliografię w wyborze*, *Indeks nazwisk* i niewielki dodatek ilustracyjny.

Tematyka recenzowanej publikacji (bogata w przypadku obcej literaturze przedmiotu) od niedawna i rzadko zajmuje uwagę polskich badaczy epoki, doceniających walory estetyczne i literackie dekoracji okolicznościowych i efemerycznych, poznawanych z opisów⁴. Buczek wykorzystała dane zaczerpnięte z archiwaliów (m.in. Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, AGAD) oraz ze źródeł drukowanych, pochodzących zwłaszcza ze stanisławowskiej prasy (m.in. „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Narodowa i Obca”). W badaniach uwzględniła także drukowane mowy i kazania oraz opisy obchodów, wykorzystując także druki okolicznościowe nieodnotowane w Bibliografii Estreichera (m.in. S. Piątkowski, *Do najjaśniejszego Stanisława Augusta króla polskiego, wielkiego xiążęcia litewskiego &c. w dzień dorocznego urodzenia*, b.m.r.).

---

⁴ Por. np. J. Ziółek, *Konstytucja 3 maja. Kościelno-narodowe tradycje święta*, Lublin 1991; B. Pfeiffer, *Rex et Patria. Temat władcy, narodu i ojczyzny w literaturze i sztuce XVIII stulecia*, red. A. Oszczędą, Warszawa 2012; I. Kadulska, *Magia ognia kunsztownych w spektaklach plenerowych XVIII wieku*, [w:] *Oświecenie nieoświecone. Człowiek, natura i magia*, red. D. Kowalewska, A. Ročko, F. Wolański, Warszawa 2018, s. 99–113.

Badaczka posłużyła się źródłami pochodzącymi z różnych okresów istnienia instytucji, z przewagą danych po 1791 r. Równorzędnie traktowała informacje dotyczące dużych ośrodków miejskich (zwłaszcza Warszawa, Wilno, Kraków) oraz obchody szkół prowincjonalnych. Dzięki temu obraz świętowania w szkołach KEN wydaje się nie tylko pełny, ale i wiele mówi o obrzędowości Rzeczypospolitej pod panowaniem Stanisława Augusta. Bez względu na wyrażone niżej drobne wątpliwości upowszechnienie ważnych informacji źródłowych na podstawie szeroko zakrojonej kwerendy oraz wskazanie inicjatorów i bohaterów uroczystości KEN na pewno przyczyni się do lepszej wiedzy o szkolnictwie oświeceniowym i jego kulturotwórczym charakterze w społecznościach lokalnych.

W przywoływanych przez Autorkę opisach świąt zwraca uwagę bogactwo form ceremonialnych, inwencja dekoracji okolicznościowych, wielość gatunków literackich oraz zaangażowanie uczniów i widzów. Istotne były inskrypcje, retoryczne gesty, stroje, uzupełniane nierzadko o mundury wojewódzkie, szarfy i biżuterię patriotyczną. Świętowano w gmachu szkolnym i na zewnątrz, w kościele i na ulicach, pozyskując niekiedy także sponsorów. Buczek odnotowuje świadectwa działań wspólnotowych, świadczących o myśleniu o święcie państwowym jako o uroczystości łączącej mieszkańców bez względu na stan czy wyznanie. Wielokrotnie zwraca uwagę na rolę święta w formowaniu postaw państwowych i wspólnoty narodowej.

Na kartach książki brakuje wyrażonej wprost definicji „święta narodowego”, można ją jednak odtworzyć, posiłkując się stwierdzeniami Autorki pojawiającymi się w różnych miejscach publikacji. Inspiracji teoretycznej dostarczyły Badaczce wzmianki o zabawach publicznych w pracach Rousseau (zwłaszcza w *Uwagach o rządzie polskim*, stąd zaczerpnięty został tytuł pracy: *Nadawać duszom kształt narodowy*) oraz pojawiające się we Francji po 1789 r. pronarodowe koncepcje działań wspólnotowych (np. Nicolasa de Condorceta), realizowane w obrzędowości czasów rewolucji. O państwowym charakterze uroczystości miało świadczyć świętowanie „ponad podziałami stanowymi i religijnymi”. Istotne było także formowanie po I rozbiorze jednolitego „obyczaju narodowego” i oddzielanie pojęcia narodu od władzy (s. 19). Zaproponowana przez Buczek perspektywa szkolna i uczniowska na pewno uzupełnia wiedzę o stanisławowskim wyobrażeniu „narodu” (Autorka konfrontuje swe obserwacje m.in. z pracami Anny Grześkowiak-Krwawicz, Richarda Butterwicks-Pawlikowskiego). Inicjatywy KEN, kierowane do uczniów i publiczności świętującej, Badaczka potraktowała jako przykłady wychowania patriotycznego⁵.

---

⁵ Por. K. Bartnicka, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1989.

Uznała, że „w czasach Komisji Edukacji Narodowej, a także za jej sprawą pojęcia takie jak naród, obyczaj i święto połączyły się” (s. 23).

Oczywiście, że za myśleniem o wspólnocie państwa i narodu stały pojęcia i instytucje mające odniesienie ponadstanowe. W czasach Stanisława Augusta wciąż obowiązywały kategorie polityczne, dyktujące m.in. myślenie o święcie w kontekście województwa lub ujawniające poszanowanie dla honorów rodziny i urzędu ceremonialne role „dystyngowanych” uczniów i zaproszonych gości. Świętowano w formule katolickiej, powielając schematy i trasy obchodów religijnych. Odrzucenie przez Badaczkę perspektywy chronologicznej spowodowało, że istotne dla dziejów europejskiej obrzędowości święta rewolucyjne nie stanowią w pracy cezury, podobnie jak specyficzne ideowo obchody rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja. Czytelnik musi sam odpowiedzieć na pytanie, jaki wpływ na działania rocznicowe KEN miały doświadczenia w tym zakresie szkół jezuickich i pijarskich pierwszej połowy stulecia (por. edukacja historyczna, retoryczne inspiracje szkolnych obchodów) oraz oddzielić sens świąt z lat 90. XVIII w. od inicjatyw 20 lat wcześniejszych. Czym różniły się obchody imienin króla lub święta orderowe pod patronatem KEN od analogicznych, hucznych obchodów z czasów saskich? Czy miały na nie wpływ wzorcowe inicjatywy Szkoły Rycerskiej?⁶ Obfitsze przywołanie przepisów czy akt wizytacji, jak również analiza form świętowania w kontekście inicjatyw królewskich (por. medale, polityka nagrodowa i orderowa) na pewno wzbogaciłyby prezentację świąt KEN, wydobywając ich specyfikę. Omawianą pracę cechuje ponadto niedostatek krytyki źródeł pod względem formuł propagandowych. Stanowiące podstawowe źródło recenzowanej publikacji opisy prasowe charakteryzują się odniesieniami prokrólewskimi (obecnymi także w obchodach szkolnych – por. s. 121) i określeniami przesadnymi (np. „liczne”, „tysiące”). Upowszechnianie informacji o uroczystościach oraz o ich inicjatorach nie pozostawało bez związku z funkcjami propagandowymi samego święta i oczekiwaniami „reżyserów” obchodów. Wśród faktów giną inicjatywy prywatne konkretnych nauczycieli związanych nierzadko z dworem i Warszawą oraz aktywności o rysie indywidualnym (np. Jacka Przybylskiego, Jana de Witte). Być może za mało miejsca poświęcono współpracownikom szkół w przygotowaniu uroczystości. Wyposażenie książki w indeks miejscowości ułatwiłoby lekturę i przyszłą recepcję źródeł i faktów.

Odnotować trzeba dla porządku drobne błędy w nazwiskach (np. „Ryćko” zamiast Roćko, „Wójcik” zamiast Wójcicki), liczne braki numerów stron w przypisach, nieformalne określenia miejsc przechowywania

---

⁶ Por. *Kajety Korpusu Kadetów Szkoły Rycerskiej*, red. E. Wichrowska, A. Wdowik, Warszawa 2016; *Kajety Korpusu Kadetów Szkoły Rycerskiej*, t. 2: *Ludzie, wartości, kultura materialna*, red. E. Wichrowska, A. Wdowik, Warszawa 2019.

archiwaliów („Biblioteka Działyńskich w Kórniku”, „Biblioteka Ossolińskich we Wrocławiu”), cytowania według dawnych wydań zamiast współczesnych edycji krytycznych (np. dzieł Ignacego Krasickiego i Franciszka Karpińskiego).

Pisząca te słowa ma świadomość, że niedopatrzienia analityczne i porównawcze mają źródło w bogactwie danych i problemów wydobytych z niepamięci przez Buczek. Waler dokumentacyjny to zdecydowanie najważniejsza i niepodważalna wartość naukowa publikacji, która powinna stać się obowiązkową lekturą badaczy epoki, zwłaszcza piśmiennictwa okazjonalnego i prasy. W perspektywie podjętych badań także obchody doskonale znane literaturze przedmiotu (np. pamiątka odsieczy wiedeńskiej) znajdują ciekawe i inspirujące oświetlenie. Autorka przygląda się „wspólnocie odbioru głoszonych z ambony treści” (s. 85) czy wspólnocie spektatorów, analizując także wątki wspólnotowe w wygłaszanych okolicznościowych mowach i kazaniach (m.in. Michała Karpowicza). Zasługą Badaczki jest zwrócenie uwagi na odmienne formy ceremonialne rocznicy koronacji, królewskich imienin czy świąt orderowych. Pokazuje także, jak świętowanie KEN uzupełniało prezentację osoby króla o aspekty naukowe czy filozoficzne (s. 94, 96). Przekonujące są także Jej obserwacje na temat odmiennych adresatów określonych świąt oraz zmieniającej się formuły fajerwerku. Poszczególne obchody różniły się w podejściu do *sacrum* i *profanum*, a elementy świeckie zaczęły wpływać na świętowanie regulowane religijnie. Istotne są także świadectwa łączenia obchodu z pamiątką (s. 41) oraz kształtujące obrzędowość lokalną wzorce królewskiej podróży⁷. Spojrzenie na uroczystości stanisławowskie z perspektywy szkolnej odsłoniło nowoczesne i niewątpliwie bardziej wyrafinowane aniżeli w czasach Wettynów oblicze świętowania. Szkolne obchody przekraczały wzorzec fet dworskich, wypełniając tradycyjne schematy i obrządki treściami edukacyjnymi i naukowymi (por. pokaz balonu, doświadczenia naukowe), ewidentnie wykraczając poza ramy polityczne i stanowe. Niezwykle istotnym elementem pracy Buczek jest dostrzeżenie aspektu militarnego obchodów KEN. Rycerski obyczaj pozostawał w cieniu spopularyzowanych przez Fryderyka Wielkiego i „kulturę” garnizonową musztr i popisów, łącząc wychowanie patriotyczne z zaangażowaniem w obronę ojczyzny. W końcowym fragmencie książki Autorka zestawia opisane święta stanisławowskie z obchodami rocznicowymi w szkołach XIX w. i dwudziestolecia międzywojennego, widząc początki szkolnych rytuałów państwowych i ich odniesień historycznych w instrukcjach i praktyce KEN.

---

⁷ A. Naruszewicz, *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. M. Bober-Jankowska, Warszawa 2008; *idem, Dziennik podróży Stanisława Augusta na Ukrainę i do innych Ziem Koronnych*, wyd. M. Bober-Jankowska, przy współpracy A. Masłowskiej-Nowak, Warszawa 2019.

Zachęcam do lektury książki Buczek. Odnaleźć w niej można wiele interesujących świadectw dawnego świętowania, ale i faktów dokumentujących przemianę zachodzącą w kulturze i mentalności ówczesnych Polaków. Recenzowana publikacja prezentuje źródła i przejawy zmiany pokoleniowej oraz przemijania formy świętowania, skoncentrowanej na władzy, urzędzie i życiu politycznym.

Magdalena Kinga Górską

(Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa)